

Prohászka és a századforduló

KONCZ LAJOS

Született 1919-ben. Negyedszázadig volt teológiai tanár Rozsnyón, majd Egerben. Tudományos életművéért 1994-ben Szentgyörgyi-díjat kapott, és 1995-ben pápai prototáriusi kinevezést. Legutóbbi írását 1995. 8. számunkban közzöltük.

¹Prohászka Ottokár
Összes művei,
Schütz Antal
Bevezetője a 12.
kötethez.

²ÖM 12, 43

³Ünnepi beszédek,
melyek Komárom sz.
kir. városnak a haza
ezeréves fennállása
örömére 1896. május
11-én tartott
díszközgyűlésén és
melyek a hitfelekezetek
lelkészei által a május
9-i és 10-i hálaadó
Isten-tiszteleték
alkalmával a
templomokban
mondattak. Rónay-
könyvnyomda, 1896.
Komárom, 48.

Prohászka Ottokár szellemi fejlődésének emelkedő ágában, még esztergomi teológiai tanárként, de már országos hírnévvel élte át a milleniumot és a századfordulót. S ahogy Schütz Antal megállapította: „Olyan érzékeny húrozatú lélek, mint Prohászka, természetesen a legnagyobb intenzitással reagált e nagy forduló és események érintésére (...), és hatalmas elméje meglátta azokat a motívumokat és gondolatokat, melyek (...) az ünneplést kiemelik a merő ujjongás felületességéből (...), és azt lelkiismeretvizsgálattá és a jövőt szülő termékenységévé avatják.”¹ Vagy ahogyan Prohászka maga hirdette meg ezen ünneplések lényegét, célját: „Meg kell jelölni azokat a *főnséges nézőpontokat*, melyekről a századokat s a (közvetlen mögöttünk lévő) századot kellő nagy távlatokban láthatjuk; föl kell ölelni azokat az *eszméket*, melyek megtestesülése és kinszenvedése rányomja az időkre sajátos bélyegét”.²

Prohászka helyzete és reakciói ugyanazt az ambivalenciát tükrözik, mint a mai magyar egyház ünnepi kötelezettségei. Egyrészt adott volt a történelmi jubileum, másrészt szükségesnek látszott a jubileum keresztény megszentelése. Száz évvel ezelőtt az első a honfoglalás milleniumát jelentette, a második pedig az 1900-as szentévet, illetve a magyar kereszténység kilenc százados jubileumát.

Prohászka és általában a katolikus egyház reprezentánsai a milleniumi ünnepeken — az állam és egyház akkori összefonódása miatt általában „hivatalból” is részt vettek, bár jobbára történelmi és evilági ünnepnek tekintették. Prohászkanál is csak két lényegi megnyilatkozást találunk erről a kérdésről. Az egyik egy ünnepi beszéd, mely Komáromban hangzott el egy milleniumi ünnepeken.³

A beszéd a *Síralmak* 3, 22-es mottójára épül: „*Isten irgalma, hogy el nem pusztultunk!*” Ehhez kapcsolódva emlékeztet Prohászka a jubileumi hálaadás vallási csúcspontjára, mikor „mélyen megindulva ezt rebegte az ország főpapja — a koronás király s az ország színe-java előtt: Isten kegyelméből vagyunk s élünk. E nagy kegyelem édes érzetében borult le a király, ki szent István koronáját hordja, az Isten oltára előtt; borult le a királyi ház, a főnemesség, a népképviselő; e kegyelemnek érzete kiváltotta a szívekből a legbensőbb hálát, azt a Te Deumot, amit nem egy énekhar, de egy nemzet énekel; kiváltotta azt az imát, mely nem egy szívnek, de millió szívnek melegétől száll az ég felé. Ez volt a magyar nemzetnek tulajdonképpen milleniumi ünnepe; nem mikor felvonul boglárosan, pártásan, szemvákí-

tó káprázatban; nem mikor a koronát viszik bandériumai, hanem mikor imádkozik". És a fő tanulság: „Hitvallásunk e nagy nemzeti ünnepe ez: hiszem, hogy a kereszt tartotta fenn a nemzetet; s reményünk a jövő évezredre is ugyanaz: remélem, hogy a kereszt tart fenn ezentúl is”.

⁴ A tradíció elve nemzetben s egyházban, ÖM 10, 14-34.

A másik megemlékezés ez időből nem ilyen ünnepélyes. Schütz feltételezése szerint egy tudományos értekezés felolvasása lehetett.⁴ A milleniummal való összefüggést Prohászka a bevezetésben hangsúlyozza: „Sohasem lehetne a tradícióról alkalmasabban szólni, mint most, mikor az ezeréves Magyarországot ünnepeljük... széles ez országban, többnyire harangzúgással és hálaímával, Budapesten pedig nagy nemzeti kiállítással”. A hűszordalagos dolgozat meglepő modernséget árul el teológiai vonatkozásban is, mikor a tradíció fogalmából kevésbé a statikus, tartalmi mozzanatot hangsúlyozza. „Egyház és nemzetek a tradícióból élnek” — talán ez a tanulmány végső foglalatja, mely „áthagyományozott nemzeti érzést, gondolkodást, áthagyományozott szellemi javakat... és a köztünk élő, folytonos Krisztust, a keresztény tradíciót” jelenti.

Prohászka cikkei

1896-ból egyébként Prohászkanak egy tucat írását ismerjük, melyek mind az általa ez évben alapított Esztergom című hetilapban jelentek meg vezércikként, de ezekben csak utalásokat találunk a milleniumra. E vezércikkek kivétel nélkül a politikai liberalizmus kemény kritikái, és a liberális kormányzat tisztségviselőinek korruptságait lepezik le. Például egy borsodi főispán, „üzletcsináló egyház-politikus” hatalmas összeget „vágott zsebre”. „Mit csinál a nemzet, a nép, mely repeső szívvel néz bele a második évezred rózsás hajnalába? A nemzet megint öntudatára ébred annak, hogy cserzik a bőrét... azok a felvilágosodott hazafiak, a liberális eszmék hősei ..., hogy mennyire nyúzzák a szegény népet, lopják a pénzét, csalják a világot.”⁵

⁵ÖM 21,1
Prohászka Újévi
szentbeszéde

Az igazi jubileumi mondanivalót Prohászka a századfordulón vette tollára „a századvégi hódolatnak és a magyar katolicizmus 900 éves jubileumának” alkalmából. *Újévi szentbeszéde* már ennek tudatos vállalása: „Ez az év az ezerkilencszáz éves kereszténységnek szent éve; így hirdette ezt ki maga szentséges Atyánk, a római pápa; szent év, az imádnak, hálaadásnak, penitenciának szent éve, melynek folyamán egy század kegyelmeiért, áldásaiért hálát adjunk s egy század bűneiért eleget tegyünk... De különösen az lesz a magyar kereszténységre. Szent év, szent hegy, melyről végignézzünk 900 év áldásain, küzdelmeink, csapásain, dicőségén, bűneink, bánatán, és ugyanakkor egy új századnak még csak borongós távolán. Jöjj, népem, menjünk fel a hegyre, az idők, a század feltornyosuló magaslatára! Menjünk fel a hegyre, hogy imádkozzunk... Istenhez közel!...”

Mert ültünk már milleniumot, fölemlegettük harcainkat, s a kiállításban mintegy diadalmenetben elléptettük a világ szemei e-

lőtt a magyar nemzet életét és tevékenységét: de nem igen kutattuk, mi volt a harcokban ellenállásunk ereje, mi volt az ezeréves fennállásnak a titka. Nem kérdeztük, honnan az ősök hazaszeretetének önzetlensége s az erény törhetetlensége? Mondjuk ki hát most: nem ezeréves, hanem csak 900 éves mindaz, ami a nemzetet nagygyá, életképessé és hősiessé tette... Nézz végig kutató szemmel, keresztény lélek, s mutass fel valamit, amit a magyar nép nem a kereszténységnek köszön. Nem találsz! Hit, ház, haza, család, műveltség, nemesség, erkölcs, erény, dicsőség, mindez a kereszténységből való.

Hazát tulajdonképp a hit adott. Nem a hit vezetett a Kárpátok szorosain át hazánk rónáira, de a hit biztosította e hazát számunkra. Volt itt előttünk sok nép: germán, római, szláv... s amint jöttek, úgy eltűntek: elsodorta őket az áradat. Mért nem fogódzkodtak Tátra, Mátra, Fátra szikláiba: miért nem építettek sáncot az ár ellen? Az ár megjött, szorította őket, s nem volt horgonyuk, melyet a bőszült árba ledobhattak volna. Jött a magyar; azt is szorította a népek tengere; de volt horgonya, s azt ledobta az árba; a horgony a kereszt volt, s az leszögeződött a hármás bércre, azóta is ott ragyog a magyar címerben.⁶

⁶ÖM 17,30-35.

Prohászka: *Gondolatok*

A legnagyobb egységes anyagot egy alig ismert, közel száz oldalas Prohászka-könyv adja kezünkbe, mely 1900-ban jelent meg a Szent István Társulat kiadványaként, sőt a kiadó felkérésére, megbízásából, *Gondolatok* címmel.

Schütz Antal így ír róla: „Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltetője... Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett... Szimbólum és egyben eredő volt tehát, hogy a századvégi hódolatra és a magyar kereszténység kilencszáz éves jubileumára a Szent István Társulat vele íratta meg az irányító és termékenyítő *Gondolatokat*. Ebben a füzetben, mely kis helyen ritka gazdag tartalmat sűrít, teljes érettségében mutatkozik be Prohászka nemzet-keresztelő programja, a régi katolikumnak zseniális új kezelése...”⁷

⁷ÖM 25, 50-51

⁸A könyv alcíme: *A századvégi hódolatra és a magyar katolicizmus kilencszáz éves jubileumának ünnepére,*

ÖM 12, 43-122.

A *Gondolatok*,⁸ tizenkét fejezetet tartalmaz a *Tájékoztató* című bevezetés után. Ez a tizenkét rész a kereszténység és a magyar katolicizmus minden lényegi kérdését tárgyalja magával ragadó, költői stílusban, eszmei anyagot nyújtva az ünnepi megemlékezéseknek („nemcsak beszorítva a templom falai közé”) és prédikációknak, katekézéseknek is. Mindegyik egy-egy gazdag beszédvázlat, sőt kész beszéd. Annyira a lényegét tárgyalók és modern hangvételűek, hogy merjük még azt is fölvetni, hogy a mostani magyar újravizsgálási feladathoz is alkalmasnak érezzük segédkönyvvül. Talán nem lenne abszurdum újrakiadására sem gondolni!⁹

⁹Más kérdés, hogy Prohászka ma már nem lehet és nem

„Ízelítőnek” idézzünk hosszabban az első fejezetből egy részt, mely mintegy az egész mű ünnepi beharangozója:

szabad az eredeti stílusban prédikálni. Ahogy valamire való szónok, igehirdető soha „nem mondja föl” más szerző beszédét, a proházskai gondolatok, képek, felismerések a mai gondolkodásmódra és „homiliás” nyelvzetre fordítandók.

„Az Isten megtervezte a nemzetek és emberiség életét; templom az, s a világtörténelem építi. Durva, barbár korszakok végzik a nehéz, kőfejtő munkát; a finomodó évek századai faragnak, cizellálnak, simítanak rajta. Népek állnak az Úr napszámában; intuíciós lelkek, tudósok, művészek, szentek fedezik fel a terv homályos vonásait. Néha lustán, lassan folyik a munka, máskor lázas, szenvedélyes tempóban fognak hozzá; meddig tart az építés? Ki tudná megmondani?...

A magyar nemzet is áldott gondolata az Úr Istennek; története ez isteni gondolatnak kiépítése. Lehetetlen hívő tekintettel végigtekinteni e történeten, s el nem ámulni az óriás munkán, melyet a magyar nemzet végzett. Törzsekből egységes nemzetté vált: pogányból keresztényé: portyázó hadakból az európai állami és egyházi rend megbízható és erős védőbástyájává. Legyőzte vagy magába olvasztotta régi vetélytársait: kiheverte a tatár- és törökpusztítást; kiheverte a nemzeti letargia mély, zsibbasztó álmait, s nagy szabadságharcok s hosszú szenvedések árán lépett a 19. század polgári világrendjébe; megreformálta alkotmányát; fölébresztette nemzeti érzését; s íme, a 19. század alkonyán kilencszáz éves hosszú élet után föl akarja szítani ősi életerejét, főnnállásának, boldogulásának, kitartásának lelkét, a szent kereszténységet — hitével, erkölcsével, erényeivel, halhatatlan eszményeivel. Ünnepet ül; kilenc évszázad rendületlen hitének, lelkesülésének s hálájának sugallatából. Hálás emlékezettel száll vissza megtérésének s ezzel nemzeti fennállásának kilencszáz év előtti kiindulásához; életet akar szívni annak szívéből, aki őt szülte, aki az ő édesanyja, a Krisztus Jézus Egyháza; meg akar mosakodni azokban a vizekben, melyekben újjászületett, s emberré, nemzetté lett; le akarja mosni szemeiről a hitelenség hályogát Siloe tavában, hogy lássa nagy szentjeinek s a hívő századoknak örök világosságát. Ellépteti szemei előtt kilencszáz év kegyelmeit s jótéteményeit, fontolóra akarja venni bűneit, hogy engesztelje a hosszútűrő Istent...

¹⁰A főbb fejezetcímek:
Ki a mi Istenünk?; A mi igazi megváltónk?; Keresztény szocializmus, egyház és pápa; Nemzeti eszmények; Magne Domina.

Föl tehát! „Orate fratres”, imádkozzatok testvérek! Ünnepeljünk úgy, hogy megújulunk! (...) A század alkonyán az égő pír nem éjt, hanem hajnalt jelez, a keresztény Magyarország új, erőteljesebb ébredésének hajnalát.”¹⁰

Semmi kétség: az ünnepi illetődöttség lelkes és lelkesítő hangvételén túl az egész „gondolati” anyag tökéletes diagnózis és megoldás a mának is, mostani gondjainkhoz és az előttünk álló feladatokban. Komoly mulasztás és kár volna nem használni és tanulmányozni ünnepléseink elmélyítéséhez és a keresztényebb Magyarország építéséhez.